

Deze lesbrief is een projectbrief. Hij beschrijft een poëzieproject in vijf fasen, maar schrijft niets vóór. De aangedragen ideeën, oefeningen, tips en dergelijke kunnen prima worden gebruikt buiten het kader van een project.

Voor de projectstructuur is gekozen omdat – leert de ervaring – poëzieonderwijs in sommige gevallen structuur en context mist. Daarbij wordt wel eens over het hoofd gezien dat het schrijven van een gedicht een aantal fasen kent. Deze fasen bepalen de inhoud van dit project, dat u zou kunnen uitvoeren om uw leerlingen te laten meedoen aan de jaarlijkse gedichtenschrijfwedstrijd van de Stichting Kinderen en Poëzie.

Behalve ‘concrete’ lesideeën bevat deze projectbrief enkele stukjes theorie, die u bij het laten uitvoeren of bespreken van de opdrachten misschien van pas komen.

I Introductie

Deze fase is bedoeld als (hernieuwde) kennismaking met poëzie en warming up voor het ‘eigenlijke werk’.

- * Lees tijdens het project (nóg beter: gedurende het gehele schooljaar!) elke dag een gedicht voor. Vergeet niet een gedicht altijd twee keer voor te lezen. Laat oudere kinderen meelesen (bord, kopie). Vraag de leerlingen om een korte, spontane reactie. Langer dan vijf minuten hoeft deze ‘nabespreking’ niet te duren.
- * Laat de kinderen dagelijks enkele gedichten lezen.
- * Geef de leerlingen twee gedichten over hetzelfde onderwerp. Lees ze beide twee keer voor. Laat de kinderen verschillen benoemen. Alle genoemde verschillen zijn ‘goed’, óók de voor de hand liggende (lengte, breedte, aantal strofen, et cetera). Wijs de leerlingen op (een paar) verschillen die ze niet hebben opgemerkt, bijvoorbeeld dat de ene dichter het wel en de andere het niet over zichzelf (‘ik’) heeft. Besluit deze oefening met de vraag wie gedicht A (of B) het leukste/mooiste/beste vindt. Vraag enkele leerlingen waaróm ze dit vinden, maar vraag niet dóór. Weinig is moeilijker dan vertellen waarom je iets mooi vindt en doorvragen kan het plezier in een gedicht (of zelfs poëzie) vergallen.
- * Hang groot geprinte gedichten aan de wanden van het lokaal.
- * Praat over poëzie, liefst naar aanleiding van een gedicht. Een gedicht: wat is dat eigenlijk? Waarom hebben gedichten van die korte regels? Moet een gedicht rijmen? Wat is rijm? Enzovoorts.
- T ‘Poëzie’ is een ander woord voor ‘gedichten’. Wie een gedicht schrijft, schrijft poëzie.

Veel gedichten zijn in 'stukjes' verdeeld. Zo'n 'stukje' heet een 'strofe'.
Tussen twee strofen wordt een regel overgeslagen. Zo'n lege regel noemen we een 'witregel'.
Strofen kunnen uit één regel bestaan, maar ook uit zo veel als de dichter maar wil. En een gedicht kan één strofe hebben, maar ook 100. Bij wijze van spreken.
Een 'regel' is trouwens iets anders dan een zin. Zinnen beginnen met een hoofdletter en eindigen met een punt. In een gedicht bestaat een zin vaak uit meerdere regels.
En tot slot: een boekje met gedichten erin noemen we geen 'boek' maar een bundel.

- T Waarom rijmt 'geven' op 'leven', maar 'veren' niet op 'geren'? Heeft te maken met klemtoon. 'Gé-ven', 'lé-ven' en 'vé-ren' hebben klemtoon op de eerste lettergreep. 'Ge-rèn' op de tweede. Woorden rijmen alleen als dezelfde lettergrepen klemtoon hebben. En dan moeten die 'klemtoonlettergrepen' ook nog eens hetzelfde klinken. 'Té-ken' en 'mèr-ken' hebben allebei klemtoon op de eerste lettergreep, maar rijmen niet. Komt doordat 'te' en 'mer' niet hetzelfde klinken.
- 'Geven' rijmt op 'leven', net als 'vragen' op 'lagen', 'lopen' op 'kopen', 'hou' op 'jou', enzovoorts. Dit soort rijm noemen we eindrijm.
- Als mensen zeggen dat een gedicht niet rijmt, bedoelen ze meestal dat er geen eindrijm in voorkomt. Ze weten vast niet dat er nog andere soorten rijm bestaan.
- Beginrijm, bijvoorbeeld.
- Jut/Jul, rep/roer, man/muis, Donald/Duck. Rijmen deze woorden? Zeker, alleen zien we hier geen eind- maar beginrijm. Woorden 'beginrijmen' als ze dezelfde beginletter hebben. Die moet dan wel een medeklinker zijn, dus geen a, e, i, o, u of ij.
- Nog een rijmsoort: klinkerrijm.
- A, e, i, o, u en ij zijn klinkers. En er bestaan ook klinkerklanken, zoals 'oe' en 'ie'.
- Wanneer je woorden met dezelfde klinkers of klinkerklanken niet te ver van elkaar zet, krijg je klinkerrijm. Wat dacht je van:

Er waren twee koningskinderen.
Ze hadden elkaar zo lief.
Ze konden niet bij elkaar komen.
Het water was veel te diep.

'Lief' en 'diep' rijmen omdat ze dezelfde klinkerklank hebben. Geldt ook voor 'kale'/'haring', 'eerste'/'eend', 'domme'/'omweg', 'gouden'/'touw', 'goor'/enzovoorts.

- T Waarom schrijven dichters van die korte regels? Bijvoorbeeld omdat je korte regels beter onthoudt dan lange.
- Lang geleden konden veel mensen niet lezen. Toch kenden ze liedjes en gedichten. Die hadden ze gehoord en onthouden. Dat lukte hen niet alleen dankzij die korte regels. Ook eindrijm was belangrijk. Regels die rijmen, onthoud je gemakkelijker dan regels die niet rijmen. In die tijd hadden alle liedjes en gedichten eindrijm.

Bijna alle dichters schrijven nog korte regels. Door een zin af te breken, kunnen ze hem bijvoorbeeld dubbelzinnig maken. De lezer wordt dan even voor de gek houden.

Als je denkt dat ik van je houd
heb je het goed
fout.

- T Tijdens dit project hebt u, zoals tijdens de meeste poëzielessen, gedichten nodig die de leerlingen aanspreken. Dergelijke gedichten zijn er in overvloed. U vindt ze bijvoorbeeld in bloemlezingen kinder- en/of jeugdpoëzie. Daarvan zijn er te veel om op te noemen. De afgelopen jaren stelden onder vele anderen Jan van Coillie, Gerrit Komrij, Ted van Lieshout, Edward van de Vendel en Anne de Vries voortreffelijke bloemlezingen samen.

II Oefenen

In deze (vinger)oefenfase leren de kinderen dat een gedicht niet altijd ‘uit jezelf’ hoeft te komen. Dat je het voor jezelf gemakkelijker en misschien wel leuker kunt maken door vóór het schrijven materiaal te verzamelen. Dat je een gedicht, in plaats van als iets persoonlijks, ook kunt beschouwen als een object, waaraan je net zo kunt bouwen en schaven als aan een beeldhouwwerk.

Laat de kinderen wat-ze-in-deze-fase-schrijven bewaren, zodat ze het in een volgende fase desgewenst kunnen gebruiken.

- * Kies uit een gedicht een zin of regel. Zet hem op het bord. Vraag de kinderen een regel te bedenken die er voor of na past. Laat de resultaten voorlezen en vergelijk ze met de oorspronkelijke gedichten.

- * Lees een dierengedicht voor. Stel de kinderen vervolgens vragen over hun lievelingsdier en laat ze, ieder voor zich, de antwoorden noteren. Mogelijke vragen:
 - Wat voor dier is het?
 - Heeft het een naam?
 - Hoe groot is het? (Vraag de kinderen deze vraag niet te beantwoorden met bijvoorbeeld ‘een meter’, maar met een vergelijking, dus: ‘zo groot als een ‘schoenendoos’, ‘mens’, ‘flatgebouw’, et cetera.)
 - Welke kleur(en) heeft het?
 - Wat voor geluid maakt het?
 - Heeft het een bijzonder kenmerk?
 - Wat doet het ‘t liefst?
 - Waarom is het je lievelingsdier?
 - Nog iets anders?

Laat de kinderen een tekstje schrijven waarin alle antwoorden voorkomen.

- * Vraag de leerlingen lijstjes te maken. Een lijstje 'mooie' woorden, een lijstje 'deftige', een lijstje 'lieve', 'vrolijke', 'sombere', 'boze', 'gekke' woorden. Et cetera. Laat de leerlingen een verhaaltje schrijven waarin uit elk lijstje één woord voorkomt.
- * Dezelfde oefening als hiervoor, maar dan met woorden die met een 'concreet' onderwerp van doen hebben. 'School', '(groot)ouders', 'fiets', et cetera.
- * Laat de leerlingen naar (een afbeelding van) een boom kijken en vragen beantwoorden als: hoe hoog is hij (vergelijking), hoe dik (idem), welke kleuren heeft hij, wat doet hij ('s nachts), wat ziet hij, wat denkt hij, wat zou hij graag willen, wat voor geluid maakt hij, et cetera. De leerlingen verwerken hun antwoorden in een korte tekst.
- * Kies een woord met 'ruime inhoud', zoals 'huisdier'. Laat de kinderen klassikaal en spontaan zo veel mogelijk woorden bedenken die hun inziens met dat woord te maken hebben. Noteer deze woorden onmiddellijk op het bord. Nu vraagt u de leerlingen om, ieder voor zich, van de genoteerde woorden een voorkeurswoord te kiezen. Op dit woord associëren de leerlingen individueel verder.
- * Het bekende elfje heeft voor- en tegenstanders, maar mijns inziens kan het tijdens de oefenfase als uitgangspunt kan worden gebruikt.
Laat de kinderen een elfje schrijven over een door u gegeven onderwerp, - hier: 'juf'.

1 ^{ste} regel (beginwoord, onderwerp)	juf
2 ^{de} regel (iets over het onderwerp)	is mooi
3 ^{de} regel (nog iets)	draagt zwart-wit
4 ^{de} regel (wat doet het onderwerp)	staat voor het bord
5 ^{de} regel (slotwoord)	stralend

Laat de kinderen de woorden nu 'normaler' schikken, bijvoorbeeld:

Juf is mooi, draagt zwart-wit,
staat voor het bord, stralend.

Vraag de kinderen 'vage' woorden te vervangen door beelden. Hoe mooi is juf? (Zo mooi als...)
Hoe straalt ze? (Als...)

- * Vraag de kinderen een aantal geluiden te noteren. Laat hen vervolgens bij elk geluid opschrijven welk effect het op hen heeft. Van welk geluid word je blij, bang, slaperig, verdrietig, zenuwachtig, stoer, etc. De oefening kan ook andersom worden uitgevoerd. De

leerlingen schrijven op hoe een mens zich zoal kan voelen. Vervolgens kiezen ze bij elk gevoel een geluid.

- * Zoek een aansprekende foto. Laat de kinderen hem zo precies mogelijk beschrijven.
 - * Schrijven is schrappen en 'kill your darlings' een voor dichters uitstekend advies. In deze fase hebben de leerlingen verschillende korte prozateksten geschreven. Vraag hen, eventueel nadat een tekstje is voorgelezen en besproken, er iets in te veranderen. Bijvoorbeeld: schrap alle voegwoorden (voorbeelden geven) of schrap drie woorden of schrap zo veel woorden dat je tekst nog begrijpelijk is.
 - * Geef leerlingen een 'vaag' woord als 'liefde', 'pijn', 'verdriet', 'verliefdheid', et cetera. Laat ze er een beeld/vergelijking bij verzinnen.
 - * Geef de leerlingen een klein onderwerp als bijvoorbeeld 'schaar'. Laat ze noteren wat in hen opkomt (knippen, ogen, scherp, zilver, haar: noem maar op). Vraag hen vervolgens een tekstje te schrijven waarin deze invallen voorkomen, maar geef er een paar opdrachten bij. Bijvoorbeeld: de zinnen mogen niet langer zijn dan vijf woorden. Of: in de eerste zin moeten twee woorden voorkomen met een a erin. Door binnen een opdracht te schrijven, produceer je iets wat jezelf verrast.
- T Je had pijn. Daarover wil je schrijven. En de lezer moet weten hoe erg het was. Hij moet het 'voelen'. Hoe doe je dat?
- Vergeet 'pijn'. Schrijf je: "Ik had pijn", dan weet de lezer nog niets.
- Gebruik beeldspraak. 'Beeldspraak' is, bijvoorbeeld: boom van een vent. Of: zee van ellende. Of: avond at het landschap op.
- 'Boom' in plaats van 'grote'. 'Veel' i.p.v. 'zee'. 'Avond at landschap' i.p.v. 'het werd donker'. Zo zet je op de plek van een woord een 'plaatje'. Een 'beeld'. Goed! Beelden zeggen meer dan woorden.
- Welke beeldspraak kies je voor 'pijn'? Spijkers schoten door mijn hoofd? Tand en beten gloeiend in mijn hand?
- T Gedichten lees je anders dan boeken. Als je er écht van wilt genieten, tenminste. Boekenlezers gaat het om wát er wordt verteld. Hóe er wordt verteld, vinden ze vaak minder belangrijk.
- Voor poëzielezers doet 'hoe' er méér toe. Daarom zou je gedichten langzamer moeten lezen dan boeken. En soms hardop. Pas dan merk je hoe mooi ze eigenlijk zijn.
- In een gedicht 'mag' eigenlijk geen woord teveel staan. Daarom kiezen dichters hun woorden zorgvuldig. En: (be) schrijven ze niet álles. Vaak laten ze 'dingen' weg, die moet je er dan zelf bij bedenken.

Onthoud dat je ook van gedichten kunt genieten wanneer je ze niet helemaal begrijpt. Vaak zijn dat de mooiste.

III

Schrijven

Tijd om te gaan schrijven. De kinderen hebben kennisgemaakt met poëzie en mogelijkheden om materiaal te verzamelen/zichzelf op gang te helpen. U kunt ervoor kiezen alle leerlingen een gedicht over hetzelfde onderwerp te laten schrijven of ieder kind zelf een onderwerp te laten kiezen. Sommige kinderen schrijven 't liefst en gemakkelijkst over wat hen bezighoudt, andere maken het liever niet te persoonlijk. Laat de leerlingen hoe dan ook spontaan schrijven. Het gedicht hoeft niet meteen af te zijn. Als er maar een ruwe vorm is waaraan geschaafd kan worden.

IV

Bespreken

Geen kritiek- maar een bespreekfase. Heb het (afgezien van een enkele opmerking) niet over de inhoud maar over de vorm van het gedicht. Gebruikt de dichter beelden in plaats van slappe woorden? Staan er overbodige woorden in? Klopt het ritme (loopt het lekker)? Is er sprake van rijmdwang? Maak de leerlingen van tevoren duidelijk dat commentaar op een gedicht geen kritiek op (de gevoelens van) de dichter persoonlijk is.

T Soms hebben gedichten een melodie, net als liedjes. Dat hoor je goed wanneer je zo'n gedicht hardop leest. Lees de volgende strofen maar eens voor.

O die stad, die stad van stenen,
blokken stenen in de zon,
blokken, blokken aan je benen,
ik wil naar de horizon.

Hoor je?

Hoe heeft de dichter dat melodietje erin gekregen?

Bijvoorbeeld door eindrijm. Door klinkerrijm (daar/staan, ik/wil). Door beginrijm (stad/staan, zwaar/ zuchten). Door herhalingen ("die stad, die stad", "blokken, blokken"). En: door hier en daar een extra woordje neer te zetten zodat het gedicht 'loopt' ("daar" en "O"). Als je die woordjes en herhalingen weglaat, staat er hetzelfde, maar klinkt het gedicht heel anders. Dan is het ritme eruit. Lees maar.

Die stad van stenen,
blokken stenen in de zon,
blokken aan je benen,
ik wil naar de horizon.

V Herschrijven

Naar aanleiding van de opmerkingen in fase IV kunnen de kinderen hun gedicht nu herschrijven. In deze laatste instantie bepalen de dichters (m/v) zelf hoe hun gedicht er uit komt te zien.